

פרק 4:

טיפול כישורים במסגרת הגן

התפתחותם של ניצני אוריינות בתחומי הקריאה, הכתיבה, האוריינות המוזיקלית, המתמטיקה (ועוד אחרים) בתקופת הגן משפיעה על הצלחה בלימודים בשנות בית הספר. נמצא שילדים בעלי רמות אוריינות שפתית וכמותית גבוהות בגיל הגן הם בעלי סיכויים גבוהים יותר לרכוש ידע בשנות בית הספר. חינוך מיטבי בגן הילדים נועד להעשיר את ידיעותיהם של הילדים בתחומים השונים, לפתח בהם עמדות חיוביות כלפי השפה הכתובה, הדבורה וגם הלא-מילולית, לעודד את סקרנותם ואת העיסוק שלהם במתמטיקה בפעילות היומיומית, להעצים את אמונתו של הילד ביכולותיו ולעודד התמדה בלמידה. בפרק זה נסקור את ההישגים המצופים מילדים בתחומי ידע שונים ונתאר את הדרכים המומלצות להקניית ידע וכישורים בגיל הגן.

פיתוח כישורי שפה: שיח, קריאה וכתיבה

השפה היא אחת מאבני היסוד של החיים בחברה אנושית. השליטה בקריאה ובכתיבה חיונית להשתלבות תקינה בחברה אוריינית. ילדים רוכשים שפה על ידי השתתפות באירועי שיח משמעותיים בתקשורת עם מבוגרים ועם ילדים אחרים בסביבתם. שיח מאתגר מבחינה לשונית וקוגניטיבית בגן הילדים עשוי לפצות על חֻסרים לשוניים של ההורים ושל המשפחה.

ניצני אוריינות וכישורי שפה בגיל הרך כוללים מספר רכיבים:

- ❖ מודעות פונולוגית – היכולת לזהות הרפב צלילי של מילה
- ❖ ידע אותיות – הכרת אותיות האלף-בית בצורתן ובשמן וזיהוי צליליהן
- ❖ מושגי דפוס – התמצאות בספר ובמוסכמות הכתב
- ❖ כישורים לשוניים – אוצר מילים ודקדוק
- ❖ כישורי שיח – התאמת השפה לנסיבות וניסוח בהיר ומאורגן של טקסטים מסוגים שונים

הדרך המיטבית להבטיח את הצלחתם העתידית של ילדי גן כקוראים היא טיפוח של סביבה לשונית עשירה, מאתגרת ואוריינית בחמש השנים הראשונות לחייהם. רצוי שהוראה בגיל הגן תשלב בין פיתוח מודעות פונולוגית, ידע אותיות, מושגי דפוס, כישורים לשוניים, כישורי שיח ומכוונות לספר. מנגד נדגיש כי הוראה פורמלית של הקריאה והכתיבה בשנות הגן אינה מומלצת. בהצעות היישומיות נבחן מה מצופה מילדים לדעת בתקופת הגן ומהן הדרכים לקדם סביבה לשונית עשירה בגן הילדים.

הצעות יישומיות להתערבויות ולפעילויות בתחום ניצני האוריינות – קריאה, כתיבה, מוזיקה ומתמטיקה בגן הילדים⁶

מודעות פונולוגית וידע אותיות

מצופה כי בתקופת הגן ילדים ירכשו את היכולת לזהות את המבנה הצלילי של מילים דבורות, יכירו את אותיות האלף-בית בצורתן ובשמן ויזהו את צלילי האותיות השונות. אין צורך לאמן ילדים בשליפה של כל פונמה ופונמה, אלא לסייע להם להפנים את העיקרון הבסיסי שלפיו מילים מורכבות מיחידות צליל.

◀ מומלץ להיעזר במשחקי מילים הממוקדים במבנה הצלילי שלהן. לדוגמה: הפרדת מילה ליחידות הצליל המרכיבות אותה ("ש-מ-ש"), חיבור מילה מיחידות צליל נתונות ("ד...ל...ת, נוכל לחבר ביחד את המילה?") השמטה של יחידת צליל ("איזו מילה נקבל אם נוריד מהמילה 'שלי' את הצליל 'ש' – נכון, לוי"), מציאת מילים המסתיימות באותו צליל (מכנסיים, נעליים, משקפיים), מציאת חפצים בחדר המתחילים ב-"מ" (מפתח, מגרפה). ניתן לשחק במשחקי מילים בפעילויות שונות במשך היום. למשל, במהלך הארוחה ("איזה מהמאכלים על השולחן נגמרים ב-'ה' – נכון, עגבנייה, לחמנייה").

◀ מומלץ כי בזמן כתיבה או קריאה הגנת תנחה את הילד לחלק מילים לצלילים, לשלוף את שמות האותיות המייצגות את הצלילים, להכיר את צורת האותיות (קשר גרפי-פונמי) ולעצב אותן בכתב. לדוגמה: "יעל, באיזה צליל מתחיל השם שלך? – יו"ד. – נכון מאוד! באות יו"ד. הנה, כתבת כאן יו"ד. כל הכבוד, יעל! יש בגן שלנו עוד ילד שהשם שלו מתחיל ביו"ד? – יניב. – נכון. בואו נכתוב יחד י-נ-י-ב".

◀ מומלץ לשחק עם הילדים משחקי חריזה וגם להשתמש בשירים מולחנים שיש בהם חרוזים (הטמעת החריזה קלה יותר כששרים עם הילדים את המילים והלחן יחד). דוגמה למשחקי חריזה (תוך שיחה על נושאים כלליים): "איזה יום היום? נכון, היום יום ראשון. בואו נמצא מילה שמתחרזת עם ראשון. – לישון. – נכון, ראשון-לישון, מי אוהב לישון? מי אוהב לישון או לנוח? אני אוהבת לאכול תפוח. לנוח-תפוח". דוגמה ללימוד חריזה באמצעות שיר מולחן: כדאי למצוא שיר שבו יש חריזה ברורה בשורות צמודות (שורה 1 מתחרזת עם שורה 2; שורה 3 עם 4 וכו'). ב"שיר הגשם" מאת לאה גולדברג למשל, יש חריזה צמודה התואמת את הלחן:

בואו עֲנִינִים,
הִבּוּ גֶשֶׁם לְגַנִּים!
טִיף, טִיף טְפוּתִי-
גֶשֶׁם, גֶשֶׁם לְשָׂדוֹתִי.

דרכים מגוונות ליצירת שיח עשיר עם ילדים

בגיל צעיר כישורי שיח מספקים תשתית חיונית להתפתחות אוריינות קריאה וכתיבה, לתקשורת בין-אישית ולהישגים לימודיים. מצופה כי ילדים בסיום תקופת הגן יוכלו להתבטא בשיחה בעל פה בנושאים

⁶ מומלץ כי הגנות ייחשפו לתכניות הלימוד של משרד החינוך בכל אחד מהתחומים.

שונים ולמטרות שונות ויבינו את הנשמע במגוון סוגות – סיפור, שיר מולחן או קטע מידעי. לשם כך נשאף להגביר ולשכלל את השליטה שלהם במנגנון של חילופי תור בשיחה (הן כשהם הדוברים והן כשהם המאזינים) ואת היכולת שלהם להגיב באופן ענייני ולשמור על קשר נושאי במהלך השיחה. שיחות בין הגננת לבין הילדים מתקיימות בכל רגע נתון במהלך היום. חשוב להשתמש בהן בשפה עשירה, מורכבת, מגוונת ומאתגרת-חשיבה וכך להעשיר את שפת הילדים. מומלץ שהגננת תיצור עם הילדים שיחה במהלך אינטראקציות קבוצתיות ופרטניות – הן בנושאים קרובים (תכנים הקשורים למציאות המיידית בגן) והן בנושאים כלליים ורחבים יותר.

➤ מומלץ לנהל שיחות בנושאים הקרובים ללבם של הילדים כדי ליצור עניין ומעורבות שלהם בשיחה. כדאי לתת לילדים הזדמנות להוביל את השיחה. רצוי שהגננת יקדישו זמן להתעניין בדברי הילדים ויגיבו במלוא הרצינות למחשבות ולתחושות שהם חולקים עם הגננת.

➤ ניתן לשתף בשיחה כמה ילדים ולהזמין אותם להגיב לדברים של חבריהם.

➤ מומלץ ליזום שיחה כשהילדים נמצאים בסיטואציות נינוחות, כשהם לא חשים מאוימים, למשל בזמן הקראת סיפור או תוך כדי הצטרפות למשחק שלהם.

➤ רצוי שהגננת תקצה לשיתוף במאורעות אישיים זמן מיוחד במהלך היום, נוסף על שיחות מזדמנות. לדוגמה: מיכל הגננת יוזמת שיחות בחצר: "יוסי, אני רואה שיש לך סנדלים חדשים, קנית עם אמא? איפה קניתם את הסנדלים? מי בחר – אתה או אמא?" ועוד. ההתעניינות כנה ואמיתית בפרטים ומאפשרת שיחה הדדית. הגננות יכולות לתרום לשיחה גם חוויות משלהן (למשל מקומות מעניינים שהן ביקרו בהם, מצבים שעמם הן התמודדו) באופן המותאם להבנה ולעניין של הילד.

➤ רצוי ליזום דיונים בנושאים מגוונים בנסיבות כאלה או אחרות (בשיחה אישית, בקבוצות קטנות ובמסגרת הגן כולו). השיחה יכולה לעסוק בנושא, בבעיה, בפרויקט משותף או בטקסט מסוים כולל שיר מולחן. הגננת תעשה בשיחה שימוש בהסברים, בהרחבות, בשאלות מעוררות מחשבה, במילים נדירות ובהסברי מילים. לדוגמה: מיכל הגננת מקריאה לכל הילדים את הסיפור אליעזר והגזר, הילדים נהנים וצוחקים, בסיום היא שואלת את הילדים על התכנים השונים בסיפור: "מה קרה לסבא אליעזר?" "איפה גדל הגזר?", "איזה עוד מאכלים אפשר להכין מגזר?". מאוחר יותר, כאשר מיכל יושבת עם קבוצה קטנה של ילדים בפינת המנוחה, היא מזכירה להם את הסיפור ושואלת על סבא וסבתא שלהם: "כמה נכדים יש לסבא וסבתא?" "מי עוזר לסבתא כמו הנכדה אביגיל?" "מה אתם אוהבים לעשות בבית של סבא וסבתא?" ועוד.

➤ מוצע כי הגננת תסייע לילדים בהבניה של שיח דבור, מובנה ומאורגן באמצעות משימות ומשחקים. נעזור לילדים ביצירת משפטים עם היגיון פנימי, סדר עניינים נהיר, שימוש בסמני זמן, קשרי סיבה ותוצאה והבחנה בין עיקר לטפל. לדוגמה: הגננת מבקשת מהילדים לשחזר סיפור מוכר, לדווח על נושא מדעי שעורר בהם עניין, להסביר לעמיתים הוראות של משחק מוכר, לפתח טיעון בדיון על נושא המעסיק אותם, לתאר תמונה בלי שהאחר רואה אותה או ליצור סיפור בהמשכים באמצעות

כרטיסיות משחק מצוירות. בשיחה עם הילדים הגננת יכולה לשאול שאלות מנחות בנוגע למקום שבו התרחש הסיפור ("איפה?"), סדר הזמנים בו ("מה קרה אחר כך?") ולדרוש דיוק בפרטים ("זה קרה כי...", "אתה אוהב ימי הולדת כי...", "תספר לי בדיוק כדי שאני אוכל לדעת איך זה נראה" או "כדי שאני אוכל לדעת מה קרה לך שם").

רצוי לקיים עם הילדים שיחות בהזדמנויות שונות, למשל בזמן משחק בחצר, בארוחות, בטיוול מחוץ לגן. פעילויות שונות מזמנות שיחות עם אוצר מילים עשיר. לדוגמה: מומלץ שהגננת תשב עם הילדים בזמן הארוחות ותשוחח איתם. אפשר לשוחח על המרכיבים השונים במזון, העדפות ומנהגים הקשורים לאכילה, מקור המצרכים השונים המגיעים לגן, אופן ההכנה של הארוחות בבית ועוד.

משחק חברתי-סימבולי תורם לרכישה של כישורי שיח. בעת משחק ילדים מתנסים בהתאמה של סגנון הדיבור לסיטואציה הבידיונית שנבחרה, בהפקת צלילים וחריזה, בהמצאות לשוניות, בזכירה, בארגון של מידע מורכב, בשמירה על לכידות שיחה ובייחוס של כוונות ומחשבות לדמויות בידיוניות. כדי לתמוך בכך על הגננת להקצות בגן זמן למשחק סימבולי ולשיחות בין ילדים. חשוב להכין מרחבים למשחק בגן ולספק לילדים מגוון חפצים שיאפשרו להם להביא לידי ביטוי עולמות פנימיים – חיות צעצוע, בובות, בדים צבעוניים, כלי עבודה, כלי מטבח, דפים, צבעים וכדומה. מומלץ ללוות את המשחק בתצפיות לשם הבנת עולמם של הילדים ותכנון פעילות בעתיד.

רצוי שהגננת תשים לב לשיחות ספונטניות בין ילדים ותטפח כישורי שיח באמצעות משוב חיובי והסבר. הגננת תעודד הקשבה לדברי הזולת, תסייע בניסוח תגובה עניינית בהתייחס לנושאי השיחה ותדגים כיצד ניתן להשתלב בחילופי תור בשיחה (יכולת לזהות מתי החבר סיים לדבר, שמירה על תור הדיבור ואיתות על סיומו) וכיצד אפשר להעביר מסר בהיר וממוקד.

חשיפה לספרים

קריאה משותפת של סיפור היא דרך נוספת לפתח שיח עשיר עם ילדים. מצופה שבסיום תקופת חגן ילדים יכירו ספרי ילדים ואת לשון הספרים ויגלו עניין בסיפורים ורצון להאזין להם. הציפייה היא גם שהילדים יתמצאו בחוקי הקריאה והכתיבה ובמוסכמות הכתב והדפוס, שיידעו למשל שכיוון הקריאה הוא מימין לשמאל (בשורה) ומלמעלה למטה (בעמוד), שבין מילה למילה יש רווח וכדומה.

מומלץ להקים בכל חגן ספרייה פעילה וספריית השאלה. רצוי להקפיד שהספרייה תכלול כמות מספקת של ספרים שיהיו זמינים לצורכי הפעילות השוטפת בגן וגם לשם השקלה הביתה לפחות פעם בשבוע במשך כל תקופת הלימודים בלי לפגוע בפעילות חגן. יש להתייחס לספר כחשוב ומועיל, ללמד את הילדים כיצד שומרים על ספרים ולשמש מודל בהתייחסויות המכובדת אליהם.

מומלץ כי הספרייה בגן תכלול מגוון של ספרים מסוגות שונות – ספרים שנועדו להעשרת הידע והם מותאמים לגיל הרך: אנציקלופדיה, מילון, ספרי מדע (גוף האדם ועוד), ספרי אמנות וכן ספרי סיפורת ושירה לילדים, מעשיות ואגדות עם, סיפורי מקרא וסיפורי חז"ל. יש לכלול בספרייה ספרים

מתורגמים וספרים של יוצרים שונים. רצוי שיהיו בספרייה עותקים אחדים של ספרים מסוימים כדי לאפשר עיון משותף של קבוצת ילדים בחברותה. ברור שהגננת תלווה את העיון, באופן פעיל יותר או פחות, לפי מידת הצורך של הילד במצב הנתון.

ניתן להקריא סיפור במליאה, ולאחר מכן לשוחח בקבוצה קטנה על התכנים שעלו בו. אפשרות נוספת היא יצירה של קבוצות קטנות מסוגים שונים, למשל קבוצה של ילדים המתעניינים באותו נושא.

לשם העשרת הידע הלשוני חשוב לנהל דיון פורה שיתייחס לסוגה של הטקסט. לשם כך יש להפנות את תשומת הלב של הילדים לטקסט, להעשיר את אוצר המילים שלהם על ידי הסבר של מילים קשות או חדשות בסיפור או בשיר. יש לעודד את הילדים להבחין בצורת האותיות, בכותרות ובראשי פרקים וכן בהבדלים באורך השורה בסיפור ובשיר.

מומלץ להפנות את תשומת לבם של הילדים לאסטרטגיות שונות ללמידת מילים בטקסט: ניחוש על פי צליל, פנייה לקבלת עזרה ממבוגר, למידה מהקשר, חיפוש במילון. כמובן מומלץ גם כאן להיעזר במבוגר, לפי הצורך.

לשם העשרת הידע התוכני והלשוני חשוב לנהל דיון פורה שיתייחס לעולם התוכן של הטקסט. מוצע ליצור קישורים בין הטקסט לבין עולמם של הילדים. לדוגמה: אם בטקסט נזכרים יום הולדת או חגיגה, אפשר לשאול: "איך אתם הרגשתם ביום ההולדת שלכם?". כדאי לתת לילדים לשאול שאלות בנוגע לטקסט ולהשיב לשאלות של ילדים אחרים. דוגמה אחרת לחיזוק הפן התוכני: אפשר לבקש מהילדים לסכם את הסיפור לפני ואחרי כל פרק "אז איפה עצרנו בפעם הקודמת?" "מה קרה בפרק הזה?" "למה יוסי בכה מאוד?" "איך הצליח סבא אליעזר להוציא את הגזר?".

מומלץ להקריא אותו סיפור שוב ושוב כדי שילדים יוכלו להפיק תועלת נוספת מהשפה ומהרעיונות השונים בטקסט. פגישה חוזרת עם הסיפור בקבוצה קטנה וקבועה של ילדים תאפשר חזרה על סוגיות שעלו בפגישות קודמות וגילוי של רעיונות חדשים בסיפור.

ניתן לשלב בהקראת הסיפור פעילויות מהנות כגון, המחזה משותפת של הסיפור וציון של התכנים בו.

מומלץ לעודד את הילדים לספר סיפורים מוכרים או "לקרוא את הסיפור בעצמם".

מומלץ להפנות את הילדים לאיורים ולקשר שלהם לטקסט.

להעשרת השפה מומלץ לשיר עם הילדים שירים מולחנים בעלי איכות ספרותית. כדאי לזכור שהמנגינה תורמת ללימוד המילים (ראו הפניה בנספח 1 – סדרת "זמר לך לגיל הרך" שירים לכל עת ושירי חגים).

ניצני אוריינות כתיבה

יש ליצור בגן, עם הילדים יחד, סביבה המזמנת שימוש פעיל וניכר במערכת הכתב ובשפה הכתובה ומבטאת גם את העשייה בגן. סביבה כזאת תכלול למשל ספרים, סרגלי אותיות, שלטי מילים, דפי כתיבה, כלי כתיבה, שירים, טקסטים מידעיים בתחומים שונים, תמונות, מפות, שלטים ועוד. מוצע להשתמש באופן סדיר בתוכנות מחשב חינוכיות ובאמצעים טכנולוגיים. מומלץ שהגננת תימצא עם הילדים בזמן השימוש בעזרים אלה ותשמש מתווכת בינם לבין הילדים – כך יובטח השימוש בהם יהיה יעיל יותר.

רצוי לעודד ילדים בגיל הרך להביע את עצמם באופן גרפי כפי יכולתם, אבל הוראה פורמלית ותרגול של כתיבה תקנית בגן אינם מומלצים. יש ליצור מצבים המזמינים ילדים להתעניין במערכת הכתב ולחקור אותה מן ההיבט הגרפי-פונמי (קשׁרִי אות-צליל) ומן ההיבט התקשורתי (העברת מסרים דרך הכתב, שימור ותיעוד של השפה הדבורה). לדוגמה: ניתן לשלב, ביוזמת הגננת, פעילויות כתיבה במשחק, כגון עריכת רשימת מצרכים לקניות, כתיבת מרשם רופא, מתכון לעוגה ותעודת זהות. מומלץ לכתוב את שם הילד על מגירה ועל חפצים אישיים, ובתמונות שבהן מופיעים חפצים – לרשום לצד התמונה את שם החפץ. ניתן לתעד בכתב אמירות של הילדים (למשל סיפורים שהם ממציאים, מילים מצחיקות, משחקים), לערוך אותם כ"ספר" ולהקריאו בגן.

חשוב להציע לילדים שפע הזדמנויות לציור ולכתיבה ילדית, ברמה שהם מסוגלים לה, ולקדם אותם באופן התואם את התפתחותם, לקראת תחילתה של כתיבה תקנית (כתיבת השם הפרטי). כתיבה ילדית היא פעילות המקדמת את הילד, והיא חלק מתהליך ההתפתחות. כתיבה ילדית נעשית בדרך כלל בעת ציור, והיא כוללת תמונות, שרבוט של סימנים דמויי כתב, רישום אקראי של אותיות וכתיבה פונטית חלקית. יש לספק לילדים אמצעים מגוונים שיתאימו להם לצורך כתיבה – שרבוט באצבעות על משטחי חול, כתיבה בקצף, כתיבה במחשב, כתיבה בעזרת אותיות פלסטיות, העתקה של אותיות מוכנות ודומיהם.

בגן חובה יש לטפח עיצוב אותיות. לפני כן מיומנויות המוטוריקה העדינה הדרושות לשם כתיבה עדיין אינן מפותחות מספיק. בשלבים ראשוניים של הוראת הכתיבה יש לעסוק גם במרכיבים הגרפיים-מוטוריים של הכתיבה, למשל אופן אחיזת העיפרון.

ניצני אוריינות מוזיקלית

במקביל להתפתחות האוריינות בשפה מתפתחת אצל הילד גם אוריינות מוזיקלית כגון שימוש בסמלים גרפיים לתיאור מוזיקה. אוריינות מוזיקלית מתייחסת ליכולתו של הילד לתקשר באמצעות ייצוגים מילוליים ולא-מילוליים. דרך אחת לטיפוח אוריינות מוזיקלית היא ייצוג המוזיקה על ידי הגננת,⁷ באמצעות תנועה המתארת את היצירה המוזיקלית (צורניות, זרימה, אנרגיה) וחקייו של התנועות על ידי הילדים. ייצוג המוזיקה בתנועה מִזְמֵן אמצעי לזכירה ולשחזור היצירה או קטעים ממנה ומעודד את השימוש בייצוגים מגוונים. דרך שנייה היא רישומים גרפיים. ילדים מאזינים ורושמים מקצב, קטע מוזיקלי או שיר. באמצעות הרישומים ניתן להבחין בתהליך התפתחותי שעובר הילד: מתיאור כללי (אסוציאטיבי) לתיאור מפורט (המשקף את ההבנה המוזיקלית וסגנון החשיבה שלו). הייצוגים כוללים תיאור של:

⁷ חשוב שמורה למוזיקה או גננת שעברה השתלמות מוזיקה יתכננו את התנועות מראש.

- ❖ אווירה ואסוציאציות (למשל פרח או פרפר לתיאור קטע שמח; מפלצת לתיאור קטע מפחיד).
 - ❖ מקור של הצליל, כגון ציור של אישה שרה, כלי נגינה או ידיים כסימן למחיאות כפיים.
 - ❖ תיאור מילות השיר או שם השיר.
 - ❖ סימנים על הדף שמבטאים את התוכן הקינסתטי-תנועתי של המוזיקה, כגון זרימה, קטיעה, מהירות וקצב.
 - ❖ ארגונים מוזיקליים, שבהם הילד מעניק משמעות מבנית לשלל הצלילים שהוא שומע, למשל ביטוי לגבולות בין חלקים, לחזרה או שינוי, לסימטריה ולהיררכיה.
- רישום המוזיקה משקף את הבנתו המוזיקלית של הילד. המחנך המאומן מספק משוב ובאמצעות אמירה חיובית, אמינה ומפורטת מייחס לילד מסוגלות ובכך מטפח את מעמדו בעיני עצמו ובעיני חבריו. בדרך זו בונה הילד מודעות לידע האינטואיטיבי שלו, והרישום הופך לאסטרטגיית למידה.
- להלן דוגמאות אחדות לפעילויות לילדי הגיל הרך והסבר על ערכן החינוכי:
- ❖ איור שם של שיר או של יצירה על גבי תקליטור, מאפשר לילד לבטא אסוציאציות שדרכן מזהים כל הילדים בגן את הקטע המוזיקלי באמצעות ייצוג חזותי.
 - ❖ הרחבת אוצר מילים תוך לימוד שירים בעלי איכות ספרותית ותוך התאמה לגיל. שירת המנגינה ואיור מילות השיר מקלים על לימוד המילים.
 - ❖ מעקב באמצעות תיאור גרפי של יצירה מוזיקלית: ההתרחשויות ביצירה יוצגו באופן גרפי (ציור או איור). הילדים לומדים לשחזר את היצירה, או קטעים ממנה: הם שרים אותה בעזרת "סימני הדרך" הגרפיים שציירו.
 - ❖ חיקוי תנועות על ידי מורה למוזיקה. המורה למוזיקה מבצעת תנועות המתארות את היצירה המוזיקלית (אנלוגיה קינסתטית) והילדים חוזרים על התנועות אחריה. בדומה למעקב אחר תיאור גרפי, ייצוג המוזיקה בתנועה מִזְמֵן אמצעי לזכירה ולשחזור של היצירה או קטעים ממנה ומעודד את השימוש בייצוגים מגוונים.
 - ❖ רישום קטע מוזיקלי משמר את היצירה ומאפשר לילד להתגאות בתוצר שלו.
- התנסות מוזיקלית מוקדמת, המלווה בטיפוח אוריינות, עשויה לשפר את מיומנויות הקריאה והכתיבה של שפה בעתיד. המוזיקה מהווה מקור להנאה, ולכן סביר להניח ששימוש בה לצורך פיתוח האוריינות בגיל הרך יהיה גם יעיל וגם נעים.

ניצני אוריינות מתמטית

ילדים רוכשים ידע מתמטי רב כבר בגיל צעיר מאוד. הליך רכישת הידע מתרחש בתחילה באופן בלתי פורמלי במהלך של פעילויות מזדמנות, ולאחר מכן גם באופן פורמלי בגן הילדים. ילדים משווים כמויות, יוצרים דגמים, מודדים חפצים, בונים בעזרת גופי בנייה ועוד. פעילויות אלה תורמות לפיתוח של חשיבה מתמטית, שהיא הבסיס ללימודי מתמטיקה ומדעים. רצוי כי הקניה של ידע מתמטי פורמלי בגן הילדים

תכלול תחומי תוכן מגוונים כגון היכרות עם מערכת המספרים, פעולות חשבון בסיסיות, אומדן, גאומטריה (אורך, גובה, רוחב, קודקוד, אלכסון, מרחק וכו'), מדידות, ניתוחי נתונים והסתברות (מושגים כמותיים בחיי היומיום – הרבה, מעט, פחות, יותר, לפני, אחרי וכדומה). נציג עתה דרכים מומלצות להוראה מיטבית של תשתית מתמטית בגן הילדים.

הוראת מתמטיקה – הצעות ליישום:

הכרחי שלמידת המתמטיקה תיעשה בדרכים חווייתיות, באמצעות יישום של ידע מתמטי ומיומנויות במגוון רחב של מטלות ומצבים אותנטיים בגן הילדים. רצוי כי הגננת תעודד את הילדים לעסוק במתמטיקה בפעילויות שונות במפגש, במשחק, בארוחה ובחצר, ותספק להם הזדמנויות רבות ככל האפשר להתנסות בפעילויות חקר. כדאי לעודד את הילדים להעלות השערות, לבדוק אותן בסביבתם הממשית ולהסיק מסקנות מהבדיקות שערכו. לדוגמה: **פעולות חשבון** – "כמה בנים יש במשפחה של יוסי?", "מה יש עכשיו יותר בחצר, בנים או בנות?", "חנה מצאה בבקר 3 חלזונות על השביל ובערב עוד 2. כמה חלזונות היא מצאה ביחד?", "אנחנו צריכים במפגש חמישה כיסאות, יש לנו שלושה, כמה חסרים לנו?". **מדידות** – "איזה צמח גבוה יותר, זה שבערוגה של יוסי או זה שבערוגה של דני?". **גאומטריה** – "איזה פירמידות בנו במצרים, משולשות או מרובעות?".

מומלץ לטפח תקשורת ודימונים משותפים בין הגננת לילדים ובין הילדים לבין עצמם על תכנים ותהליכים מתמטיים. חשוב שהגננת תעודד את הילדים לחשוב בקול על הפתרון, להסביר את הבעיה ולנמק את החשיבה המתמטית שהובילה לתוצאה. לדוגמה: הגננת תיעזר בשאלות מנחות: "מה הבעיה דורשת ממך? באיזה דרכים נפתור את הבעיה ולמה?", "במה הבעיה הזאת דומה לבעיות אחרות שפתרת או שונה מהן ולמה?", "האם אפשר לפתור את הבעיה בדרך אחרת? איך?". כדאי להשתמש במשפטים פשוטים ובשפה בהירה כאשר מבקשים מהילד להסביר ולהצדיק את מחשבתו, אך חשוב להשתמש במושגים הנכונים.

מומלץ לעזור לילדים לארגן את המשאבים העומדים לרשותם לצורך מציאת הפתרון, לעודד אותם לשאול שאלות, להעריך את קושי המשימה ואת איכות הפתרון. יש להנחות אותם לבחור את האסטרטגיה המתאימה ביותר ולערוך רפלקציה על תהליכי החשיבה. רצוי שבעת ההוראה הגננת יפעילו גם הן את התהליכים האלה כדי לשמש דוגמה לילדים.

חשוב שהגננת תתכנן פעילויות שבהן הילד יפתח מיומנויות מתמטיות ויפנים מושגים. אך חשוב, באותה מידה ואף יותר, שהיא תדע לזהות בחיי היומיום בגן הזדמנויות ומצבים שבהם יש עשייה מתמטית לא מתוכננת, ותדע לפתח ולהרחיב אותה על פי הצורך.

עידוד למידת עמיתים – מומלץ לעודד למידה משותפת בין ילדים. ילדים המסבירים את הבעיה זה לזה ומנמקים את אופן פתרונה מפיקים מכך אף יותר ממקבל ההסבר. לדוגמה: הגננת תשאל את הילד: "רגע, דני, תסביר לי, מה הבנת ממה שיוסי אמר?...". במהלך ההסבר ילדים מפעילים באופן טבעי תהליכים מְטָא-קוגניטיביים ומתנסים בשיח מתמטי.

חשוב כי הקניית ידע מתמטי בגן תהיה תלויית-גיל ותישען על הידע הקודם של הילדים. הלמידה תתבסס על ידע ומיומנויות שהילד רוכש באופן טבעי במהלך פעילותו בגן ומחוצה לו. לפיכך על הגננת להכיר את יכולות הילדים, לשלוט בסוג הידע המתאים לגילם, לקשר בין הלמידה החדשה לידע הקודם, להכיר שלבי הוראה ולמידה בנושאים השונים ולהתאים לכל ילד את הרמה והשלב הנכונים לו.

הוראת המתמטיקה צריכה להיעשות באופן ספירלי, כך שכל אחד משלביה יכלול התייחסות לתכנים דומים ברמת העמקה גבוהה מזו שנלמדה בשלב שקדם לו. יש חשיבות רבה בהבניית ידע בשלבים. לדוגמה: בשלב הראשון של הוראת הגאומטריה ילדים ייחשפו לקווים ולצורות, יזהו את צורתן הגרפית של הצורות ויכירו את שמן. בשלב הבא הם ימיינו צורות לקטגוריות שונות לפי מאפיינים דומים, ובהמשך ילמדו להשוות בין תכונותיהן לתכונות של צורות שונות.

תפיסה חינוכית כוללת גורסת שמומלץ ליצור מצבי הצלחה בלמידה ושחשוב להרבות במתן משוב חיובי ועידוד בתגובה להצלחות של הילד. לכן חשוב מאוד להבין שהצלחה במתמטיקה בגן היא עצם החיפוש, ההתנסות, היצירתיות בהמצאת אסטרטגיות או בהבאת ידע קודם לסיטואציות חדשות, הניסוי והטעייה במציאת פתרונות, הרצון לחקור, האתגר של פתרון בעיות ביותר מדרך אחת וכו'. כל אלה ודומיהם צריכים להיות מלאים במשוב חיובי ובעידוד.

פיתוח אמנויות

עיסוק באמנויות משכלל את החשיבה היצירתית של הילד ומפתח אצלו מקוריות, תפיסה ממוקדת ודמיון. התנסות ביצירה, במוזיקה ובתנועה מעודדת את הילד לחקור עמימות ולזהות נקודות מבט רבות לאותו עניין, גם אם הן מנוגדות זו לזו. עיסוק באמנויות מאפשר טיפוח של נטיות אינטלקטואליות ומיומנויות עיקריות החיוניות ללמידה – ריכוז, קשב, התמדה, דיוק, שיטתיות זיכרון, אוצר מילים ועוד. טיפוח כזה מבטיח ביסוס כישורי למידה על יסודות של נוחות ונינוחות, ביטחון עצמי, תחושת השתייכות, דימוי עצמי גבוה וגישה חיובית של הילד לעצמו, שליטה עצמית, ריסון אימפולסיביות, ומודעות של הילד לרגשותיו שלו ולרגשות הזולת.

טיפוח יצירתיות בגיל הרך

העיסוק באמנויות תורם באופן מובהק לשכלול החשיבה היצירתית, לפיתוח של הרגלי חשיבה, שטף, מקוריות, דמיון והיכולת לזהות נקודות מבט שונות. תובנה זו מציבה את היצירתיות במרכזם של תכנית האמנויות לגיל הרך בכלל ושל החינוך המוזיקלי לגיל הרך בפרט (שני תחומים אלו נחשבים מכריעים בהתפתחות היצירתיות). שלושה רכיבים הכרחיים להגשמתו של כל תהליך יצירתי (Russ, 1996):

- ❖ תכונות אישיות כלליות כגון, ביטחון עצמי, סובלנות לעמימות, מוטיבציה גבוהה וסקרנות.
- ❖ תהליכים רגשיים כגון, היכולת לחוש עונג בזמן התמודדות עם אתגר, היכולת להרפות משליטה במציאות החיצונית ולהיות מעורב רגשית ביצירה, החופש לדמיון ללא תחושת בהלה או דאגה משתקת ממפגש עם פנטזיות פנימיות.
- ❖ כישורים קוגניטיביים כגון חשיבה מסתעפת, יכולת לארגן מידע מחדש ויכולת הערכה.

פיתוח היצירתיות בגן מתאפשר על בסיס ארבעה רכיבים: סביבה יצירתית, פעילות יצירתית, הוראה יצירתית ומורים יצירתיים. מנגד, מחנכים עלולים גם לדכא ביטויים יצירתיים כאשר שיטת ההוראה שלהם היא מובנית, בלי מקום לאלתורים, או כשהם קובעים כללים נוקשים במידה מוגזמת ובכך מגבילים את החופש לדמיון ומצמצמים את המרחב הניתן לילד כדי שיחקור את הסביבה, יתנסה ויתבטא באופן חופשי.

דרכים ליישום:

חשוב לאפשר הזדמנויות רבות ליצירה ולביטויים יצירתיים. לשם כך, מומלץ לטפח בגני הילדים מרחבים המעודדים פעילויות מגוונות, עתירי חומרים ואבזרים איכותיים, שיהיו מוקד ליצירה בדרכי ביטוי שונות ויאפשרו לילדים להתפתח באווירה אמנותית המעודדת יצירתיות (במשחק, באמנות ועוד). לדוגמה: ארגז של בדים בצבעים ובגדלים שונים, מראָה, חומרי אמנות מגוונים, שימוש חוזר בחומרים בגדלים ובמרקמים שונים, דפים בגדלים שונים, פינת תחפושות, הקצאת מקום למשחק חופשי, לתנועה, חשיפה לסוגים שונים של מוזיקה במקצבים שונים, בביצועים איכותיים ולכלי נגינה מקצועיים.

מומלץ להגיש בכל יום בגן הילדים מגוון חומרי יצירה במוקדים קבועים (למשל צבעי גואש, גירי שעווה ושמן, צבעים יבשים, צבעי מים, צבעי ידיים, צבעי אקריליק, גירים צבעוניים, פחם, עפרונות צבעוניים, טושים, פלסטלינה, עיסת נייר ומגוון חומרים לפיסול, בהם גם חומרים בשימוש חוזר, מגוון של משטחי עבודה שונים זה מזה בגודלם, בחומרים שמהם הם עשויים, בנפחם ובצבעיהם) ולקיים בכל יום סדנה להבעה, ליצירה ולדיאלוג. שימוש חוזר בחומרים יספק לילדים הזדמנות להתנסות באפשרויות שונות הגלומות בהם.

מומלץ להקצות בגן פינה לגלריה שבה יוצגו שתי יצירות אמנות שיתחלפו לאורך השנה בהתאם לנושאים הנלמדים. בפינה הזאת יתקיים שיח (הכולל התבוננות ודיאלוג) בקבוצה קטנה בתיווך הגננת. בנוסף לכך, חשוב לחשוף את הילדים למגוון של דימויים חזותיים במדידות שונות – בגן, בבית, בסביבה הקרובה ובמוזיאונים (מומלץ לחשוף את הילדים לעשר יצירות אמנות לפחות במהלך השנה). מוצע לחדד את ההתבוננות של הילדים ביצירות באמצעות מגוון פעילויות היוצרות דיאלוג, למשל באמצעות אבזרים וחפצים המזמנים משחק סביב נושא היצירה – ארגז של בדים בצבעים ובגדלים שונים, מגוון של חוטים מחומרים שונים, מיצבעון (פֶּלְטָה), מגוון מכחולים (ללא צבע), פריטי לבוש וחפצים ש"יצאו" מתוך יצירות האמנות, מראָה ועוד.

רצוי כי האווירה בגן תהיה רגועה. חשוב לזכור כי היצירתיות והעושר ביצירה מתאפשרים כאשר הסדר והארגון נשמרים באופן הישיבה של הילדים ובדרך ההגשה של החומרים. בפעילויות שמבוצעות בזמן ישיבה סביב שולחן, מומלץ לשמור על מרחב לתנועה בין השולחנות של הילדים ולהשתמש בכל מרחב הגן והחצר כדי לאפשר לילדים לחוש בטוחים וחופשיים לעסוק ביצירה. כן רצוי לארגן את הסביבה בצורה אסתטית, למשל, להימנע מעומס חזותי, ולהשתמש בחומרים ובכלים איכותיים ומגוונים.

התייחסות חיובית ועידוד חשיבה יצירתית ומעשים יצירתיים מחזקים את הביטחון של הילד ואת הפניות שלו לחקר וליצירתיות. חשוב שהגננת תגלה הנאה מביטוי יצירתיות של הילדים, תתייחס ברצינות

לתוצרים ולתכנים העולים מהם ותבין את חשיבותם להתפתחות של הילד. יש להימנע מחודרנות, משיפוטיות ומהתערבות ביצירה (בציור, ריקוד, מנגינה ועוד).

הדגש בהתנסות יצירתית צריך להיות על תהליך, התנסות וחוויה ולא על התוצר. דגש כזה מאפשר ביטוי של המאויים הפנימיים והאישיים ביותר והפנטזיות של הילד. לדוגמה: כאשר ילד מצייר ציור, יוצר תנועה ליצירה מוזיקלית, מבצע מנגינה או שיר, מוצע כי הגננת תתייחס למאמץ שהושקע בו, להנאה ולבחירות השונות בצבעים, צלילים ואביזרים – ופחות לתכנים. שאלה כגון "מה ציירת כאן?" או "באיזה צלילים השתמשת?" פחות רלוונטיות בתהליך היצירתי מאשר אמירה כמו "אני רואה שהשתמשת בהרבה צבעים, סגול, ורוד אדום", או "שמתי לב שבמנגינה שחיברת יש הרבה שמחה והצלילים כאלה קופצים וגבוהים". דוגמה נוספת: כאשר גננת גוזרת פרפרים ומורה לצבוע את הכנפיים בכחול, היא אינה מקדמת יצירתיות, אולם חלוקת חומרים כדי שכל ילד ייצור בעצמו פרפר על פי דמיונו, או הזמנה להציע תנועה אישית או קבוצתית המתארת את מעוף הפרפר – מטפחות את היצירתיות של הילד.

מומלץ ליצור דיאלוג עם הילדים בנושאים אמנותיים, לתת ביטוי בשיחה למושגים ולעקרונות יסוד באמנות, למשל צורה, צבע, גוון, לחן, קומפוזיציה. מומלץ לספק לילדים הזדמנויות לעבוד לצד אמנים, מבוגרים יצירתיים, ולבקר בגלריות ובמוזיאונים. ניתן להזמין לגן הורים העוסקים בתחומי האמנות, או לנצל מסגרות של מעורבות אישית כדי להביא לגן תלמידי קונסרבטוריון, תלמידים ממגמות המוזיקה, המחול והאמנות, או עולים ממרכזי קליטה. האורחים – הורים, תלמידים, עולים ואחרים – ישתפו את הילדים בדיעותיהם ובמעשיהם ויצרו איתם יחד.

ניתן לעודד יצירתיות גם במהלך לימוד מובנה. לשם כך מומלץ שהצוות החינוכי יהיה קשוב ליוזמות של הילדים ויעודד את מימושן. לדוגמה: בשעת למידה של נושא חדש יש להקצות פרקי זמן מספיקים שיאפשרו לילד להפעיל חשיבה יצירתית, ולהשתמש בשאלות פתוחות כגון "מה אפשר לעשות עם תפוזים?" "איך אפשר להרכיב בית ממקלות של ארטיק?" "איך אפשר לתת הרגשה של חורף בעזרת כלי נגינה שונים?" הגננת תאפשר לילדים להגשים את המחשבות שלהם בדרך יצירתית.

בצד פעילויות מאבנות בתחום האמנויות מומלץ לתת לילדים להתנסות בפעילויות "פתוחות", שבהן הם מחליטים מה לעשות בגירויים המוצעים להם. פעילויות אלו מעודדות בחירה ומגבירות את המוטיבציה של הילד, את מעורבותו האישית ואת יכולתו להתמודד עם עמימות. זאת ועוד: הגננת מאפשרת כך ביטוי רגשי ומחזקת את הביטחון האישי של הילד תוך כדי חינוך לפתיחות וקבלה. לדוגמה: הגננת תחלק חומרי יצירה או כלי הקשה ללא הוראות ביצוע וללא ציפייה לתוצר מוגדר. כך יינתנו לילדים בחירה חופשית של מוקד היצירה, יצירה חופשית וביטוי אישי שלהם, באמצעות מגוון חומרים שונים, ללא הוראות ביצוע וללא ציפייה לתוצר מוגדר. **חשוב לכבד את ההליך והתוצר של הילדים ולהתייחס אליהם בפתיחות וברגישות רבה מאוד.**

סיכום: הקניית ידע בגיל הגן

בכל גן ילדים לומדים ילדים רבים, והם זקוקים ללמידה בדרכים ובאמצעים שונים. לכל אחד מהילדים יש קצב למידה משלו, צרכים רגשיים אחרים וידע מוקדם שהוא מביא איתו מהבית. על הגננת להכיר את הצרכים השונים של הילדים ולהתאים את סגנון ההוראה לגיל הילדים וליכולותיהם האישיות.

למידה במפגש מובנה היא רק דרך אחת מני רבות לטפח כישורים ולעודד ילדים ללמידה.

למידה בגיל הרך מתבצעת בשלושה אופנים:

- ❖ באמצעות הגננת או מבוגרים אחרים המנחים את הילדים בפעילויות מובנות ומזדמנות
- ❖ במהלך אינטראקציות בין הילד לעמיתים בקבוצת השווים
- ❖ באופן עצמאי על ידי כל ילד

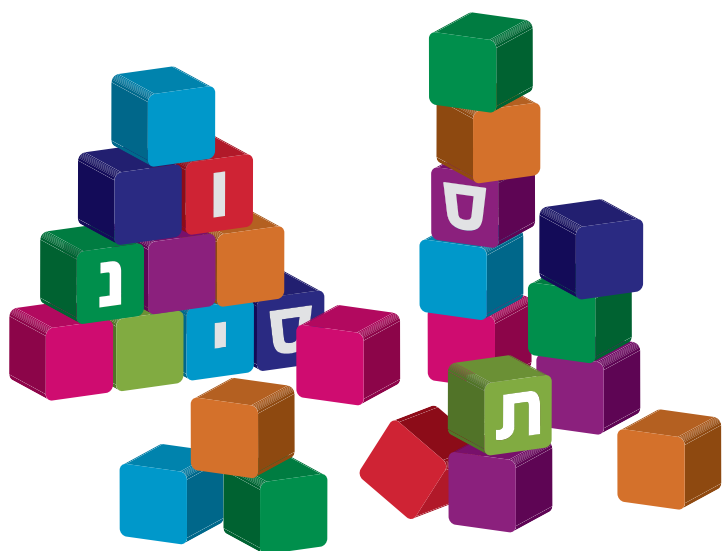
למידה מיטבית בגן מתבצעת באמצעות משחקים והפעלות מעוררי עניין מצד אחד וילדים פעילים, חוקרים ומתנסים מצד שני. חשוב כי הגננת תספק לילד הזדמנויות רבות לחקר הסביבה באמצעות מרחבים מתאימים וגירויים מגוונים, תיצור מצבי הצלחה ותרבה בחיזוקים. כל אלה עונים על צרכיהם הרגשיים של ילדים צעירים, תורמים לחיזוק הדימוי העצמי שלהם ומקדמים את הנאתם מן הלמידה.

נקודה למחשבה:

ילדים לומדים כאשר הם חווים ומתנסים.
יציאה לטבע תזמן מצבים מגוונים ללמידה חווייתית ועשירה.

לקראת חינוך מיטבי בגן הילדים

הצעות לגנות
על בסיס ידע מחקרי

עינת שופר אנגלהרד

היזמה למחקר יישומי בחינוך